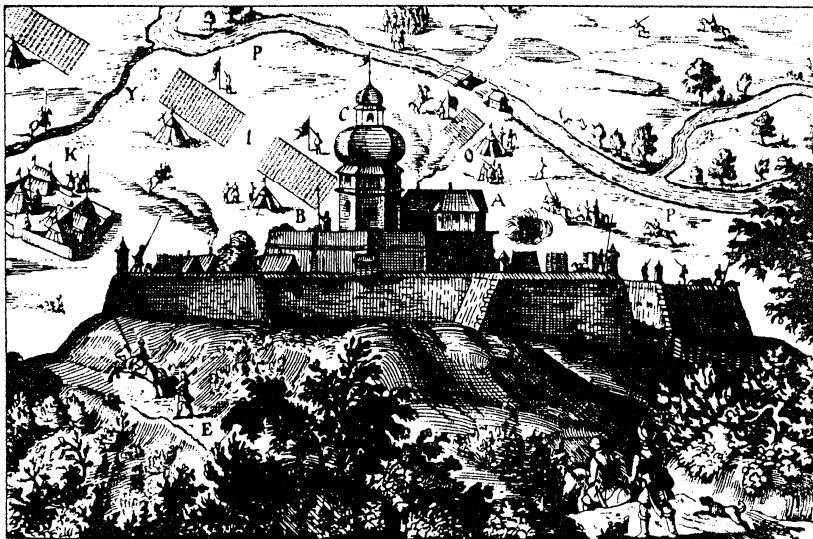

ADALÉKOK SZENDRŐ MÚLTJÁBÓL

Újabb adatok Szendrő 16-17. századi irodalmi életéhez

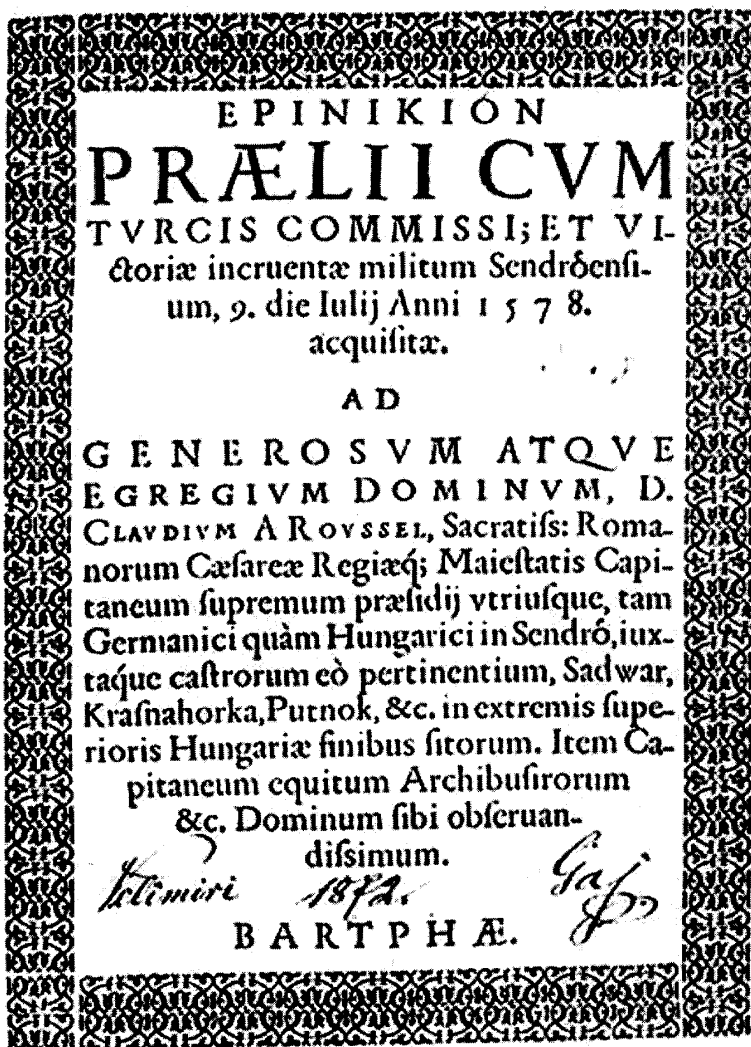
A törökidulás idején nevezetes végvár, *Szendrő* a történelmi eseményeken túl a régi magyar irodalomban is szerepet játszott.⁽¹⁾ Falai között keletkezett két jellegzetes 16. századi műfaj egy-egy fontos alkotása: a *Szendrői hegedős-ének* és a *Szilágyi és Hajmási* című széphistória. (Szerzőik nevét nem ismerjük, ezért az „*Ismeretlen énekmondó*” és a „*Szendrői Névtelen*” megjelöléssel illetjük őket.) Viszonylag gazdag irodalmuk van, amelyből az érdeklődők alaposabban tájékozódhatnak róluk.⁽²⁾ Mivel bekerültek a *Hét évszázad legszebb magyar versei* című népszerű gyűjteménybe, a szélesebb olvasóközönséghez is eljutottak. A 17. századból *id. Köleséri Sámuel* (1634–1683) református lelkész, egyházi író említik a szakmunkák e vonatkozásban, aki 1659 és 1667 között szendrői prédikátor volt. Itt született fia, *ifj. Köleséri Sámuel* (1663–1732), a későbbi híres orvos–polihistor, az *Erdély római kori bányászatát* ismertető *Auraria romano-dacica* című (Nagyszeben, 1717) latin nyelvű könyv és több más mű szerzője.⁽³⁾ A felsoroltakon kívül azonban további irodalmi adatok is fellelhetők a 16-17. századi *Szendrővel* kapcsolatban, amelyeket ugyan már régebben publikáltak, de a honismereti kutatás figyelmét mostanáig elkerülték.⁽⁴⁾ Írásunkban ezeket kívánjuk röviden bemutatni, abban a reményben, hogy sikerül színesebbé, árnyaltabbá tenni a város középkor végi művelődéstörténeti szerepéről alkotott képet. (1. ábra)

1. Az 1500-as évek utolsó évtizedeinek sok vitát kiváltó, érdekes egyházi személyisége volt *Pilz* vagy *Piltz* (latinosan *Pilcius*, *Piltzius*) Gáspár (*Szepes-váralja*, 1526 körül – *Márkusfalva*, 1605) evangélikus, majd református lelkész. Német földön végezte tanulmányait, ezután több felsőmagyarországi település, egyebek között *Dobsina* bányaváros prédikátora volt.⁽⁵⁾ Latin nyelvű irodalmi munkásságot is folytatott, fennmaradt műveinek száma meghaladja a tízet. Közülük kettő szorosan kapcsolódik *Szendrőhöz*. Mindkettő a Sáros megyei *Bártfán* (ma *Bardejov*, *Szlovákia*), a híres *Guttesell-nyomdában* került ki a sajtó alól. (*Bártfa* és *Szendrő* igen távol esett egymástól, mégis kapcsolatban álltak: a magyar országgyűlés 1578. évi törvénycikkének 9. §-a *Bártfa* városát is kötelezte a szendrői vár újjáépítésében való közreműködésre. Valószínűleg ezzel a kontakussal magyarázható, hogy *Pilz* kéziratait éppen itt nyomtatták ki.)

1. ábra. Szendrő vára a 17. században

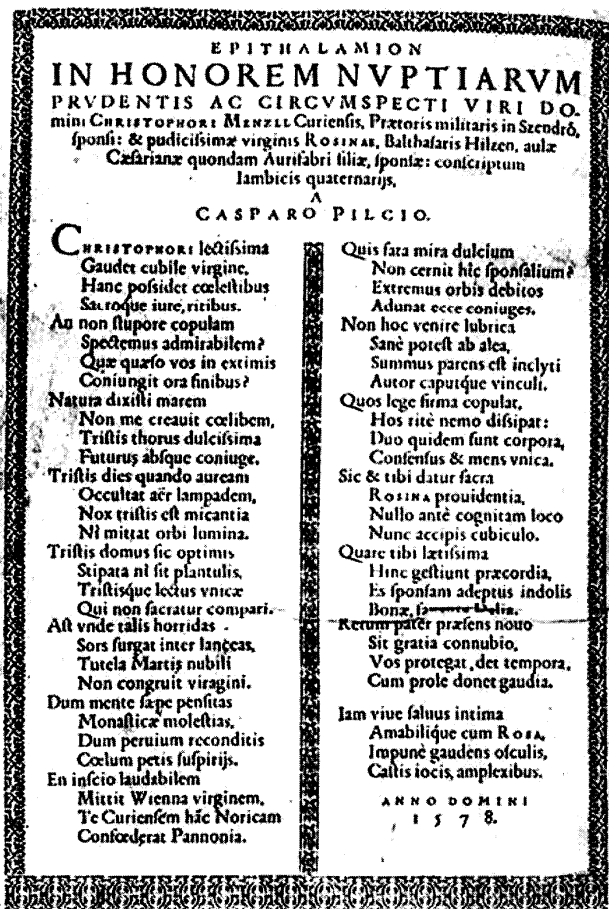
Az egyik úgynevezett győzelmi vers, címe: *Epinikion praeli cum Tvrctis commissi et victoriae incruentae militum Sendröensium 9. die Julij anni 1578. acquisitae*. Terjedelme mindössze négy oldal, egy kettéhajtott papírv. A címlapon Claudius Rousselhez, a vár egyik parancsnokához szóló ajánlás olvasható. A címlap hátoldalán ajánlóvers szerepel, amely alatt a szerző neve áll: *Caspar Pilcius Waraliensis, divini verbi minister in Sendrö*. Piltz tehát „Isten igéjének szolgálója”, azaz prédikátor volt ekkortájt a Bódva-parti településen, amiről életrajzai nem szólnak. Ebből arra gondolhatunk, hogy szendrői működése rövid életű lehetett. A következő lapon kezdődik a két hasábra szedett vers, amely a szendrői vár helyőrségének 1578. július 9-én a törökök felett aratott győzelmét dicsőíti. Bár évszámot nem nyomtattak rá, feltehető, hogy még ugyanebben az esztendőben megjelent. Mindössze egyetlen eredeti példánya ismeretes, amely a zágrábi egyetem könyvtárában (Horvátország) található. (2. ábra)

2. ábra. Pils Gáspár Epinikion... c. művének címlapja

A másik műfaját tekintve *lakodalmi köszöntővers*: Christoph Menzll szendrői várkapitány esküvőjére készült ugyancsak 1578-ban. Csupán egy-lapos, egyoldalas nyomtatvány. Címe: *Epithalamion in honorem nuptiarvm prvdentis ac circumspecti viri domini Christophori Menzll Curiensis, praetoris militaris in Szendrõ , sponsi: et pudicissimae virginis Rosinae*

Balthasaris Hilzen, aulae caesarianae quondam aurifabri filiae sponsae, conscriptum iambicis quaternarijs a Casparo Pilcio. Szintén csak egyetlen eredeti példánya maradt meg, amely egy könyv kötéstáblájából került elő; a lőcsei (*Levoča, Szlovákia*) levéltárban őrzik. (3. ábra) Nem szendrői vonatkozású, de minden bizonnyal itt keletkezett *Pilz* egy harmadik munkája, a Philipp *Queschin* lőcsei tanító menyegzőjére írt lakodalmi köszöntővers, mivel ugyanarra az ívre nyomtatták, mint az előbbit. Utána szétvágva külön-külön hozták forgalomba a két költeményt.

3. ábra. *Pilz* Gáspár lakodalmi verse *Menzl* Kristóf szendrői várkapitány esküvőjére

2. *Bocaius (Bock) János* (1549-1621) humanista pedagógus, költő, politikus *Szászországban* született német-szorb családban, mégis a magyar művelődéstörténet kiemelkedő alakjává vált. Sokoldalú, kalandos életű ember volt. Iskoláit szülőföldjén végezte, Wittenbergben szerzett magiszteri fokozatot. 1590-ben érkezett hazánkba; 1592 (más adatok szerint 1594) és 1599 között az eperjesi kollégiumban tanított. 1598-ban magyar nemességet és koszorús császári költő címet kapott *I. Rudolftól*. 1599-ben a kassai tanács meghívta iskolái vezetésére; fél évig rektor, majd háromszor városi jegyzővé, kétszer főbíróvá (polgármesterré) választották. Később *Bocskai István* és *Bethlen Gábor* szolgálatában állt, egyebek mellett diplomáciai küldetéseket teljesített. – Tanárként *Seneca* elveit vallotta, tanítványait a gyakorlati életre készítette fel. Tőle származik a szállóigévé vált mondás: „*Non scholae, sed vitae discimus*”, azaz „*Nem az iskolának, hanem az életnek tanulunk*”. Latin nyelvű irodalmi munkái többnyire alkalmi jellegűek, de van közöttük néhány történelmi, jogi és pedagógiai tárgyú is.⁽⁶⁾

Legismertebb, legtöbbit idézett műve a *Klöss Jakab* által 1599-ben *Bártfán* nyomtatott terjedelmes, több mint 500 oldalas *M. Ioannis Bocatii poetae laureati caesarei Hvgaridos libri poematum V ...* című könyv, amely dicsőítő versek és levelek gyűjteménye. A kötet 127. költeménye a 186-187. oldalon az *In Senderoviam* címet viseli. (Magyarul: *Szendrőbe*; a település és a vár korabeli, ritkán használt latin névalakja *Senderovia* volt.) Az eredeti, néhol hibás latin szöveg a következő:

En, qualé ad coelos heic surgere cernimus arcem?

Pileolo structum sidera pulsat opus.

Musa refert: Diui fecére hoc æra Rodolphi;

Illius auspicio celsior ista strues.

Quo Turcas contra gens Hungara tutior esset,

Prouictus hoc Heros monte parauit opus.

Rudera ac inferius, deiectáq (?) faxa quid ad rem?

Musa refert: sedes Bebbeciana fuit.

Digna strui non est arx quondam Marte rebellis,

Et defensori non satis suo est.

Quos tamen vltorius post vndas cerno penateis?

Oppidu sunt oculis obuia bina meis?

Musa refert: habitat proles ibi Martia; forteis

Prima tenent Hunnos mænia pacta luto.

Alter Germanas defendunt aggere turmas,

Dux Rotallerus qua bene scepra gerit.

Sendreadum, voueo, Turcis notissima virtus

Floreat & sacri Cæsaris ornet agros.

Dr. Tóth Péter egyetemi docens (Miskolci Egyetem) által készített magyar nyersfordítás:

Vajon milyen várat látunk itt az egekre emelkedni? / A hegytetőre épített mű a csillagokat veri. / A múzsa elmondja: a szent Rudolf pénze készítette ezt, / az ő hatalmából magasodik ez az építmény, / s hogy a törökök ellen a magyar nemzet nagyobb biztonságban legyen, / készítette az előrelátó hős ezt a művet a hegyen. / És lentebb a romok, a leomlott sziklák mi végre vannak? / A múzsa elmondja, a Bebekék székhelye volt. / Nem méltó az egykori építésű vár, hogy Marssal szembeszálljon / és nem eléggé alkalmas a védőjének. / Távobbb pedig, a hullámok mögött mely lakóhelyeket látok? / Két mezőváros tárul a szemem elé? / A múzsa elmondja: Mars sarja lakozik itt, / a sárból készült falak egyike a vitéz hunokat fogja körül, / a másik a német tömegeket védelmezi sánccal, / akik fölött Rottaller vezér tartja jó kézben a vezéri pálcát. / Kívánom, hogy a szendrőieknek a törökök által igen jól ismert vitézsége / virágozzék és ékesítse a szent császár mezőit.

A versből kitűnik két helyi vonatkozású név: a korábbi várbirtokos *Bebek* családé és *Rotaler* (*Rotaler*, *Rottaller*) *János* várnagyé. Az utóbbiról *Borovszky Samu* az alábbiakat írja:

„A Tisza mellékein ekkortájban mindinkább szaporodó hajdúságot a szendrei kapitányok szívósan támogatták s különösen a német *Rottaler János* mindent elkövetett, hogy őket saját hadműveleti céljaira felhasználja. 1599-ben, amikor a rabló tatárok Felső-Magyarország városait pusztították, 700 hajdút bízottatott fel *Rottaler* ellenök s ezek *Szendrő* alatt éjszakának idején támadtak rájuk; «szörnyen lövék őket, az egész tatár tábor eljuta *Eger* felé előtűik; 13000 lovat nyerének tőlök, a rabokat elszabadították és sok prédát nyerének». A zsákmányon azután a szendrei német kapitány a hajdúkkal megosztotta.” A fenti dicsőítő költeményt valószínűleg ez a sikeres katonai akció ihlette.

A szerző szemléletesen írja le a település és az erődítmény korabeli állapotát: a széles folyóvölgy fölé magasodott a *Rudolf* császár által újjáépíttetett „fellegvár” a mai Várhegy tetején; alább a *Bebek*ek emelte *Alsóvár* már romokban hevert. A katonai objektumokat körülvevő vizesárcokon (vagy a *Bódva* holtágain) túl, falak biztonságában külön-külön helyezkedett el a magyarok lakta *Óváros* és az idegen ajkúaknak otthont adó *Németváros*. Ebből az életszerű ábrázolásból azt sejtethetjük, hogy *Bocatus* rendelkezett szendrői kapcsolatokkal, s talán többször személyesen is megfordult itt, akár eperjesi, akár kassai éve alatt.

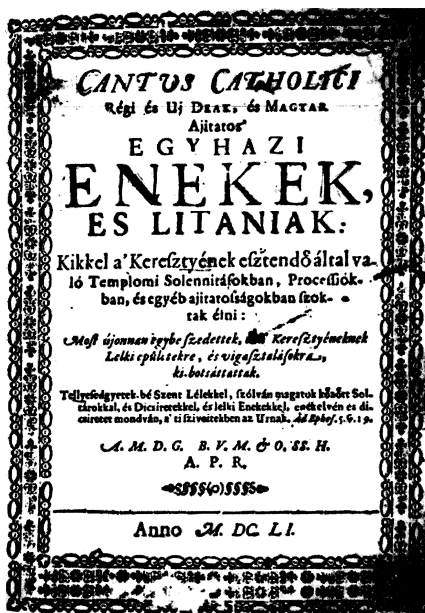
3. *Keresszegi* és *adorjáni Csáky István* (1603-1662) 1632-ban lett a szendrői vár kapitánya, a következő évben pedig vásárlás útján az erősséghez tartozó uradalom birtokosa. Ő és a család más tagjai felváltva tartózkod-

tak itt és különböző jószágaikban (*Szilágyosmlyó, Adorján, Vécs, Örményes, Szepesvár, Trencsén, Nagykároly, Almásvár*). A várúr édesanyja, *id. Csáky Istvánné Wesselényi Anna* (1584–1649 vagy 1650) szenvedélyes és jó tollú levélíró volt, ami egyáltalán nem számított megszokott jelenségnek a 17. század főúri köreibben. Az 1612 és 1649 közötti évekből 70 irodalmi értékű, nyelvi-stilisztikai és helyesírási szempontból is figyelemre méltó levele maradt az utókorra. Ezek elsősorban a kor mezei és házi gazdálkodásáról, a családi életről és ügyes-bajos dolgokról szolgáltatnak érdekes adatokat. Szerzőjük életrajzának kíséretében valamennyit közreadta *Deák Farkas* 1875-ben. (Mivel már 1605-ben özvegységre jutott, *Csáky* minden alkalommal az *Árva Wesselényi Anna* névaláírást használta.) De maga *Csáky István* is hagyott hátra leveleket, amelyek 1626 és 1661 között keletkeztek, és utóbb szintén megjelentek nyomtatásban.⁽⁷⁾ A két levelezésnek számos szövevényi vonatkozása van: például több darabját ide vagy innen írták, néhányszor a helyi viszonyokat taglalják stb. („*Az én szerelmes fiannak, az N[agysá]gys Csáky Istvánnak adassék ez levelem. Szenderőbe.*” – általában ezt a formulát használta címezésként Wesselényi Anna.) Ezért, valamint személyes kötődésük okán a *Csákyak* levélírói buzgalmát joggal tarthatjuk a *bódva-völgyi irodalmi hagyományok* szerves részének.

4. Az első magyar katolikus énekeskönyv 1651-ben jelent meg a nyomdahely és a szerző vagy szerkesztő nevének feltüntetése nélkül. Címe: *Cantvs catholici. Régi és új, deak és magyar ajítatos egyhazi enekes es litaniak: kikkel a keresztyének esztendő által való templomi solennitásokban, processiókban és egyéb ajítatoságokban szoktak élni...* Terjedelme [10] + 269 + [8] oldal; 112 magyar és 80 latin versszöveget tartalmaz az Adventtel kezdődő egyházi év rendjében a fő ünnepekre, továbbá a szentek életére és más vallásos témákra, kottákkal ellátva. (1655-ben szlovák nyelvű változata is napvilágot látott.) A kutatók a tipográfiai jegyek összehasonlításával megállapították, hogy a nyomtatás a lőcsei *Brewer-műhelyben* történt. Egy halotti értesítést tartalmazó levélből a szerkesztő kilétére is sikerült fényt deríteni: eszerint *Szőllősi* (vagy *Szőllősy*) *Benedek* jezsuita volt az anyag közreadója, és amint az ajánlásból kiderül, összegyűjtője és részben szerzője. Személye nem ismeretlen a rend történetében. Valószínűleg *Garamszőlősen* született 1609-ben. A források szlovák nemzetiségűnek (*slavus*) mondják. 1630. október 24-én lépett be a jezsuita rendbe; noviciátusát a *leobeni* (*Ausztria*) kolostorban töltötte, ahol több éven keresztül a növendékek között szerepel. 1633-ban a *nagyszombati* kollégiumban tanított. Ezután újabb 3 esztendei tanulás következett: *Bécsben* filozófiai képzést nyert. 1637-ben újra a *nagyszombati* kollégium tanárai között említik, miközben már teológiát hallgatott. 1639-ben szentelheték áldozópappá. Csak 1642-ben vált véglegesen a rend tagjává, és segédlelkészként működött tovább. 1643 és

1650 között a *szendrői jezsuita misszió tagja*: lelkipásztorkodott és az iskolamesteri teendőket is ellátta. Később *Kassán, Ungvárott*, majd *Znióvárálján* szolgált szláv hitszónokként, végül 1654-ben misszionáriusnak rendelték *Csáky Pál* főispán mellé *Szepesváráljára*. Életének utolsó évében súlyos betegségbe esett: a lábát orbánc támadta meg. Hosszú szenvedés után a jezsuiták túróci rendházában, *Znióvárálján* halt meg 1656. december 15-én; itt is temették el. – Latin, magyar és szlovák nyelven írt verseket, értett a zenéhez és az énekléshez.⁽⁸⁾

Mivel *Szóllósi* az énekeskönyv megjelenése előtti 7 évet *Szendrőben* töltötte, nincs okunk kételkedni abban, hogy itt fogant a kiadvány ötlete, s a városban végezte az anyaggyűjtés és a sajtó alá rendezés sok időt és fáradságot igénylő munkáját. E célból több helyen meg kellett fordulnia (egyházi központokban, kolostorokban, iskolákban stb.). A viszonylag terjedelmes mű szeredése, hangjegyekkel való ellátása, korrektúrájának elvégzése, nyomtatása és végül kötése hosszabb időt (akár 2-3 esztendő) is igénybe vehetett, ezért feltételezhető, hogy a kézirat nyomdába adása ugyancsak *Szendrőből* történt. Mindezek alapján biztosan állíthatjuk, hogy *az első magyar katolikus énekeskönyv a Bódva-parti településen született az 1640-es évek második felében.* (4. ábra)

4. ábra. Az első magyar katolikus énekeskönyv címlapja

5. 1658-ban jelent meg *Sárospatakon* (1656-os évszámmal) az *Igaz és Tökéletes boldogságra Vezérlő Út. Avagy Bé-menetel a' Hitre, mely nélkül lehetetlen dolog hogy valaki Isten előtt kedves légyen, mely Kérdések és Feleletek által rövideden, de felette igen hasznosan a' Bibliának minden Könyveinek és részeinek eleitől fogván utollyáig értelmére vezet...* című munka, amelyet *Somosi Petkó János* szikszói református pap közelebről meg nem nevezett idegen nyelvből fordított. A bibliamagyarázatokat tartalmazó mű ajánlása *Mezőlaki István* szendrői református prédikátornak szól (Keltezése: „Szikszón M.DC.LVI. esztendeiben. Sz. Jakab Havának [július], 3. nap”). Róla annyit tudunk, hogy az 1650-es években mintegy 6 esztendeig lelkészkedett a végvári gyülekezetben. Mivel érdemelte ki e nem mindennapi megtiszteltetést? A fordító a dedikációban elmondja, hogy a szóban forgó könyv londoni tartózkodása alatt került a kezébe, és annyira hasznosnak találta, hogy megfogadta: áttülteti nyelvünkre. Körülbelül tíz hét alatt teljesítette is vállalását. Szerette volna a hollandiai *Leydenben* vagy *Utrechtben* kinyomtatni a kéziratot, de mivel nem volt pénze és pártfogója, hazahozta. Azonban itthon sem nyílt módja a kiadására, egészen addig, amíg 1656-ban *Mezőlaki István* meg nem látogatta őt *Szikszón*. Kérésére lelkész társa megígérte, hogy támogatókat szerez a nyomtatáshoz. *Mezőlaki* azonban később úgy határozott, hogy maga vállalja a nyomdaköltséget, ami nem lehetett „olcsó mulatság”, mert a könyv terjedelme több mint 600 oldal! A szendrői prédikátor azzal, hogy mecénásként lehetővé tette egy fontos vallási tárgyú mű megjelenését, beírta nevét a magyar irodalomtörténetbe.

6. *Idős Köleséri Sámuel* életét és az egyházi irodalom terén kifejtett munkásságát jól ismerjük. Egyelőre szendrői működésével kapcsolatban sem merültek fel újabb adatok. Ezért most – mivel ilyen formában ritkán említik – csupán annak a két művének a pontos és teljes címlírását közöljük, amelyeket kétségtelenül itt írt, és megjelenésük idején még a város prédikátora volt:

I. *Idvesség Sarka. Avagy az Evangéliom szerint-való, Igaz Religiónak, Első fundamentomos Igasságinak avagy Principiuminak (mellyeknek tudása s' hitele-nélkül senki nem idvezülhet) öszve-szedezetése; Azoknak nyilvánvaló és ellene-mondhatatlan Sz. Irás Tanú-bizonyosságiból-való megállatása; Es a' kegyesség-gyakorlásban. azokból ki-fakadó sokféle Hasznoknak, megmutogatása. Mellyet, Edes Nemzete Lelke-javáért, világra bocsátott KÖLESÉRI SÁMUEL, Christus Jesus Evangeliomának Szolgálója, Szendrei R. Ecclesiában.* Saros Patakon, Rosnyai János által. M.DC.LXVI. – Nyolcadrét alakú, [12] + 242 oldal. (A szerző e munkáját *Farkas Ferencnek*, nemrég még *Murány vára* főkapitányának ajánlotta.) – Második kiadása 1676-ban *Debrecenben* jelent meg.

II. *Bankodo Lelek Nyögesi, Az az: Szent Irás szavaiból szedegetett s' a' felső Esztendőkkben valo szomorú alkalmatosságokhoz szabattatott, néhány Könyörgések; Mellyeket a' Szendrei R. Ecclesia lelki épületeire irt volt, mostan pedig némellyek kérésére, ki-bocsátott KÖLESÉRI SAMVEL, Christus Evangeliomá-nak szolgálja.* Saros Patakon, Nyomtatta Rosnyai János 1666-ben. – Nyolcadrét, [1] + 27 oldal.

A két munka együtt, egy kötetben jelent meg, de külön-külön címlappal és önálló oldalszámozással.

Szendrő várát 1707-ben II. Rákóczi Ferenc leromboltatta, nehogy a labancok befészkeljék ide magukat. Ezzel a település is elveszette jelentőségét. A későbbiekben már nem tudott olyan műveket, alkotókat és értékeket felmutatni, mint virágkorában, a 16-17. században.

Hadobás Sándor

Irodalom

1. *A település és a vár történetéről:* **Borovszky Samu:** *Szendrő vára.* Bp. 1908. 40 old. – Reprint kiadása: Rudabánya, 2001. Érc- és Ásványbányászati Múzeum. – *Szendrő. Képek a volt város és várának történetéből.* Szerk. Horváth Mihály, Koritsánszky Dezső stb. Szendrő, 1959. Községi Tanács, 109 old. 2 térkép. – 2. kiadása: Szendrő, 1993.
2. *Például:* **Eckhardt Sándor:** A Szendrői hegedős-ének. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1954. 406-414. old. – **Horváth János:** A „Szendrői hegedős-ének” versalakjáról. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1954. 269-276. old. – **Stoll Béla:** Szendrői hegedős-ének. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 57. évf. 1953. 231-233. old. (Szövegkiadás fakszimilével.) – **Horváth János:** *A reformáció jegyében. A Mohács utáni fél évszázad magyar irodalomtörténete.* Bp. 1957. Gondolat Kiadó, 227-231. old. – **Katona Imre:** Szilágyi és Hajmási. Új felfedezés verses históriájuk kutatásában. = *Magyar Nemzet*, 1979. március 7. 7. old. (Újabban előkerült bizonyítékok alapján azt állítja, hogy a *Szendrői Névtelen* nem a borsodi, hanem az aldunai *Szendrő* várában írta művét.)
3. *Brabeum, Vitae et rerum gestarum, Reverendissimi, Clarissimi, ac Eruditissimi Viri, D[omi]ni Samuelis Köleséri.* Debrecini, Per Stephanum Töltési, 1683. 16 old. – **Faller Jenő:** Köleséri Sámuel (1663-1732) élete és munkássága. = *Bányászati és Kohászati Lapok*, 101. évf. 1968. 10. sz. 647-656. old. 11. sz. 725-730. old.
4. Forrásunk: *Régi magyarországi nyomtatványok 1473-1655.* I-III. Bp. 1971, 1983, 2000. Akadémiai Kiadó.

5. **Piltzius** Gáspár: *A törökök betörése Dobsinára 1584. évi október hó 14-én.* Rozsnyó, 1903. 80 old. (Az eredeti latin nyelvű munka magyar fordítása, a szerző életrajzával.)
6. **Tóth** Lőrinc: *Bocatius. = A kassai premontrei gimnázium értesítője az 1884/1885. tanévre.* Kassa, 1885. 23-27. old. – **Janson** Vilmos: *Bocatius János élete és munkái.* Bp. 1918. Élet, 71 old.
7. **Deák** Farkas: *Wesselényi Anna, özv. Csáky Istvánné életrajza és levelezése.* Bp. 1875. Franklin, 202 old. – **Deák** Farkas: *Egy magyar főúr a XVII. században. Gr. Csáky István életrajza.* Bp. 1883. Ráth Mór, 351 old. – 2. kiad.: 1888.
8. **Weiss-Nägel**, Stanislav: *Kto je autorom spevníka Cantus Catholici? = Kultúra*, Trnava, 1935. 426. old. – **Hajnóczy** Iván: *A Cantus Catholici nyomdahelye és szerkesztője. = Magyar Könyvszemle*, 1941. 84. old. – **Papp** Géza: *Szöllősi Benedek és énekeskönyveinek nyomdahelye. = Magyar Könyvszemle*, 1967. 78-87. old.

*

Thaly Kálmán

Zákány István

Történeti költői beszély

Bódva vize mentén, **Szendrő** város felett
 Láthatni egy kopár, magánálló hegyet;
 Itt-ott egy omladék, egy kőhalom rajta –
 Nem döntötte még le az idők viharja.

Pedig az enyészet falán folyvást rombol, –
 Míg végre emlék se marad fönn a romból!
 Minden év leszakít belőle egy követ...
 Hiába, a földön mindent romlás követ!

Hajdanta e helyen hírneves vár állott,
 S most csak e csonka fal, e kőhalom áll ott;
 csonka fal... kőhalom... ismerjetelek rája:
 Íme romjaiban, híres **Szendrő** vára!⁽¹⁾

* * *

Alkonyul, alkonyul, a nap is leszáll –
A hegyek ormára piros felhők szállnak;
Oly piros a felhő, mint a lány orczája:
Mikor szeretője csókot nyom reája...

Visszapillant a nap még egyszer a földre,
Egy-egy játszi sugár villan ki belőle, –
S mint gondolat rászáll *Szendőrő* várára,
Szendőrő várának félholdas kúpjára.

Csendes minden ottan, hadi lárma nincsen, –
Egy-egy fogoly zördít néha a bilincsen;
Majd egy turbános fő bukkan föl a várul –
S a sötétlő tájra hosszan mereng, bámul.

Olyan ez a vidék mintha meghalt volna,
A pirosló égen mintha vére folya...
S hogy koporsójában édes legyen álma,
Szemfödőt is borít az éjszaka rája. –

...De mi fénylik az éj sötétlő ködébe?
A holdnak halványabb szokott lenni képe...
Megfordult a világ, a nap kel föl újra –
Hogy a bús éjszakát bámulni tanulja?!

Nem, nem a nap kel föl, s nem is a hold képe:
Pusztít, dül hazánkban kelet durva népe;
Most is egy fölgyújtott falunak a lángja
Világít rémesen a bús éjszakába. –

* * *

Bajnok Zákány István híres magyar vitéz
Ablaka előtt áll, és a tájra kinéz –
Nézi a láng miként csapdos föl az égre,
S egy pár könnyű* rezeg tüzes két szemébe’.

Lelke előtt rémes kísérteti képek
Vonulnak keresztül – olyan bús sötétek!
Itt egy levágott fő... egy legyilkolt család...
Ott egy kisdéd árva sirat édes anyát...

Majd úgy tetszik mintha dúlt vidéket látna:
Elpusztult városok, vérpatakok árja...
Most egy sötét alak azt súgja fülebe:
Jól megnézd óh magyar, mert ez – hazád képe!

Föleszmél e szókra, föleszmél a bajnok. –
Búsan* megcsörgeti oldalán a kardot...
Föllázad lelkének szendergő haragja –
S mint tomboló vihar, tör ki illy szavakba:

„Meddig büntetsz még, óh meddig kegyetlen ég?
Gyötrő szenvedésünk mikor lesz már elég?
Meglakolt a magyar bűneiért régen:
S számára mégsem kel a nap föl az égen?!

Pusztítja hazánkat a kegyetlen ozmán* -
Félhold ragyog büszke várainknak ormán;
Falvaink pusztulnak, népünket rablánczon
Tengeti a török idegen országban.

Szendőrő várának vérengző basája
Falvakat, népeket pusztít, öl rakásra;
Vámos, Lak, Irota, Tomor, Bódva, Selyeb⁽²⁾
Már mind elpusztultak, hamuvá lettenek.

S most *Felső-Vadász*-nak füstje száll az égre...”
Itt elhallgat ajkán panaszló beszéde.
Majd nagy búsan fejét kebelére hajtja.
Bánattól sötétül lelke, arczatja. –

...Föltáruul az ajtó, *János* gazda lép be –
János gazda *Zákány* régi hú cselédje;
Fél rőfös bajuszát megpödöri kétszer,
S így kezdi beszédét egész tisztességgel:

„Halljad vitéz uram! A szendrői basa
Magyar vérrel kardján épen most ér haza;
Nincs több kísézője, csupán egy apródja...”
'Értem édes szolgám – csak nyeret a lóra!

* * *

Halovány hold képe tündököl az égen,
S visszaragyog árnya a Bódva vizében;
Alszik a természet – kedvére alhatik –
álmát sem zavarja zaj, lárma hajnalig!

Suttogó szellőknek sohajtási szállnak –
Sohajtási talán a szerelmes lánynak?
Alugyál kedvesem, álmodj szépet,... szépet...
Egy angyal őrizze minden szívverésed!

De halk!... nyugot felől tompa moraj támad –
Hallik csörtetése két bajnok lovának...
Elől arab ménen *Szendörő* basája,
Hú apródja *Omár* jó nyomban utána.

Gyémántforgós turbán a basa fejébe'
Aranycsipke s rojttal gazdag a mentéje;
Damaski* aczéla tündöklök oldalán –
Drága piros-selyem terítő a lován.

Szemközt is két vitéz, *Zákány* s *János* gazda
Jönek csatavágygyal szélvészékként haladva;
Arczuktól látszik, hogy kivel szembeszállnak:
Vőlegénye lesz az a véres halálnak!

* * *

Mint mikor két felhő villámmal keblében
Egymáshoz ütközik a beborult égen –
Haragos mennykővet szerte szórva, hányva:
Úgy rohant a török és magyar egymásra.

Bajnok *Zákány* lova veri a port, horkol,
Patazkik már vére a damaski* kardtól;
Alig bírja terhét, úgy reszket a lába –
De hősünk kardja sem pihen ám hiába!

Mintha szikla hullna a tarnak fejére,
Úgy hull az reája... s egy csapással vége!
Lefordul lováról, a vér elborítja:
Így jár ki a magyart bántja, háborítja!!

...*János* gazda szinte* végzett a társával,
S a holt basa fejét leszelve kardjával –
Turbánostul együtt tarsolyába rakta –
Csak ennyit mondván hogy: ej, az Isten adta!⁽³⁾

* * *

A viharos idők elmúltak, letűntek...
Nem pusztítja a harcz árva nemzetünket.
Leomlott *Szendörő* gögös-büszke vára –
Enyészet tüzte föl zászlóját falára.

Pedig hová ő lép, addig rombol, rombol:
Míg végre emlék se marad fönn a romból!
Minden év leszakít belőle egy követ...
Hiába, a földön mindent romlás követ!

Hős *Zákány* porladoz sírjában régóta –
De a nép e regét megőrizte róla;
S a mezőt, hol a tart lesújtá hős kezi:
Maiglan is *Zákány-rétjének* nevezi. –

[Thaly Kálmán jegyzetei]

1. Megkülönböztetendő a most Semendriának nevezett Végshendörő határszéli várostól.
2. Részint Borsod, részint Abaúj megyei helységek.
3. A szendrői basa pompás piros-selyem nyeregtakarója s turbánja – mellyen a vér most is sötétül – a szendrői ref. eklésia birtokában vannak. T. K.

A *-gal jelzett régies szavak magyarázata:

könyű = könny

búsan = böszén, haragosan

ozmán = oszmán, török

damaski = damaszkuszi (híres acélfajta a középkorban)

szinte = szintén

A fenti „beszély” a *Vasárnapi Ujság* 1856. évi (1.) évfolyamának 38. számában jelent meg. Szerzője az akkor még csak 17 éves *Thaly Kálmán* (1839–1909), a későbbi neves történétíró, politikus és költő. A mű keletkezésének körülményeit személyes élmények világítják meg, amelyekről utóbb maga Thaly számolt be: „...egyszer – nagyon ifjan, még az 1850-es évek közepén – Gömörben, Borsodban, Abaújban, Tornában utazgatván,

Szendrőn, az ottani ódon református templom kincseit mutatták meg, s ezek közt egy Úrszatalához való ezüst kelyhet, ezüst tányért és egy hálóforma, finom szövetű, avult, sárgásbarna színű, itt-ott fekete vérfoltos, nagyon hosszú selyem turbánövet, vagyis tekerceset, melyről azt tartotta a hagyomány, hogy egy vég-szendrei híres vitéz Zákány (Tamás, András vagy István? nem emlékezem már a keresztnévre), csatában levágott egy török basát vagy béget: azé volt ez a turbán, s ennek vérfoltjai feketéllnek rajta. A győztes Zákány a basától nyert kincsek egy részéből készítette az ezüst kelyhet és tányért, diadaláért hálából Isten iránt, a szendrei református egyház számára, a melynek ereklyetárába tette le megőrzés végett a selyemturbánt is. A kehelyre és tányérra rá is van vésve az adományozó neve és az évszám. Érdekes volna utána nézni: megvannak-e még ma is ezen általam 1855-ben nagy kegyelettel szemlélt tárgyak? és ismertetni kellene őket.”⁽¹⁾ Tehát a *Szendrőben* látott relikviák és a helyi kalauz (alkalmasint az akkori református lelkész, Terhes Károly) által hozzájuk fűzött történet ihlette a költeményt.

Thaly néhány dologban tévedett, ami – szépirodalmi alkotásról lévén szó – ebben az esetben nem vethető a szemére. A hitelesség kedvéért mégis felhívjuk a figyelmet a pontatlanságokra.

A címszereplő keresztnéve nem *István*, hanem *András* volt – ez a történeti adatokból és a vers szerzőjének megmutatott kegytárgyak felirataiból is kitűnik. De nem egészen egyértelmű, hogy az ötvösmunkákat ki és mikor ajándékozta a szendrői református egyháznak. Mint láttuk, *Thaly* úgy tudja, hogy a törököt legyőző vitéz. Az 1959-ben megjelent *Szendrő-monográfiában* ezzel szemben azt olvashatjuk, hogy nem ő, hanem hasonló nevű apja, *idős Zákány András* borsodi alispán volt az adományozó 1639-ben, illetve 1665-ben. Az ifjabb *Zákányról* valóban feljegyezték a híradások, hogy párviadalban megölt egy török basát, akinek zsákmányul ejtett lőtakaróját (és nem turbánját, bár egy foszladozó turbánt is említenek a források a szendrői relikviák között) a templomnak juttatta. A legújabb irodalom szerint viszont mindkét *Zákány* ajándékozott egy-egy kelyhet a református ekléziának: az idősebb 1633-ban, a fiatalabb 1665-ben.⁽²⁾ A jelek arra utalnak, hogy az azonos keresztnévű apa és fia személye, cselekedetei az idő múlásával keveredtek, eggyé olvadtak a helyi hagyományban. A szóban forgó műtárgyakról egyébként a szendrőiek néhány évtizeddel ezelőtt még úgy hitték, hogy az 1930-as években eladták azokat a *Magyar Nemzeti Múzeumnak*. A település szakrális emlékeit bemutató legújabb összefoglalás viszont már arról tudósít, hogy hollétük jelenleg ismeretlen.⁽³⁾

Felsővadász olyan távol esik innen, hogy az égő falu lángjait aligha láthatta hősünk – ez azonban mellékes körülmény. Annál fontosabb viszont,

hogy mivel a települést és a várat sohasem tudták elfoglalni a mohamedán hódítók, török méltósága, basája sem lehetett *Szendrőnek*.

A *Thaly* által versbe szedett históriának prózai feldolgozása is van, amely *Lengyel Dénes* népszerű gyűjteményében olvasható. Ennek a cselekménye úgy szól, hogy *Zákány* és csapata meghúzódtott a közeli erdőben, és ott csaptak le az arra járó törökökre, így állva bosszút övéik megöléséért. Egy alkalommal mély gödröt ástak az útra, és betakarták leveles ágakkal. A verembe beleestek a gyanútlanul lovagoló törökök, basa is, bég is, csapat is. A kifelé kapaszkodó pogányokat mind lekaszabolták, a holttesteket a gödörbe elföldelték. Az erdőt már régen kivágták, a helyén most szép, virágos rét van, amit ma is *Zákány-rétnek* hívnak – fejeződik be a történet.⁽⁴⁾

Thaly Kálmán előttünk eddig ismeretlen korai költői próbálkozása érdekes adalékkul szolgál szűkebb pátriánk irodalmi hagyományaihoz.

Közli: Hadobás Sándor

Irodalom

1. **Thaly Kálmán:** Három *Zákány István* (apa, fiú, unoka) 35 év alatt. = *Turul*, 1898. 2. sz.
2. *Szendrő. Képek a volt város és várának történetéből.* Szerk.: **Horváth Mihály, Koritsánszky Dezső** stb. Szendrő, 1959. Községi Tanács, 44-45. old. – **Gyulai Éva:** A törökkori mezőváros társadalma és gazdálkodása. = **Veres László – Viga Gyula:** Szendrő monográfiája. Szendrő, 2002. 219 o.
3. Szendrő... Szendrő, 1959. 45. o. – **Kárpáti László:** Az egyházak művészeti javai. = **Veres L. – Viga Gy.:** i. m. 324 o.
4. *Zákány-rét.* = **Lengyel Dénes:** *Magyar mondák a török világból és a kucruc korból.* Budapest, 1981. Móra Kiadó, 206-208. old.

*

Besze János levele szülőhelye, Szendrő előljáróságához

Szeged, 1885. február 5-ike.
Iskola-utcza 31-ik sz.

Kedves felejtethetlen szülővárosom mélyen tisztelt Előljárósága!

Mentül közelebb biczeg sírjához az öreg ember, annál inkább felébred keblében szülőhely eránti gyermekiesen ömlengő szeretet.

Ezen érzet kötelességemmé tette, hogy ezen levéllel együtt, megküldjem azon politikus hatytyu dallu munkácskámát, mely a legközelebb nemzedék számára e cím alatt: „Történelmi bölcsészet vázlata” könyvárosi uton nem kapható, azért viseljek míg törvényhozólag napirendre nem kerül.

Szándékom Szendrőnek minden tekintetben 70 évek előtti statistikáját a város archívuma számára leírni s azt majd, ha idővel Szendrő ismét a haladás nyomába lépve, egy biographus által megismertetésre méltatik, hasznát fogja vehetni. Most gyermekiesen ellágyulva előttem lebegtettem az öreg jóízüt pipázgató Gróf Jánosnak, a szenvedélyes Szalay József és atyámmal tarokkozgató Bakkay esperest, s utána az ájtatos buzgalmu Cselkó plébánost. Az öreg Demény tanítómat, midőn 1817-ben még a parochiával szemben lévő iskolába jártam. Ez évben épült a németvárosi iskola, melyet a jótorku Berkes Antal kántor vett át; látom a száraz, vézna Salkovics harangozót, mint czibálja a templomban rakonczátlankodó fiuk boglyas fejait. Ez évben kapott toronyórát és Privilovics lakatos direkcziójára bízott, kinek az óklastrom czelláiban lakó kopasz Szibert kötéljártó volt e nagy funkcióban segéde. Látom a vidék híres vászonfestő és minden társaságban magát alkalmazni tudó[,] így méltán szeretett Mazurka Antalt, ki midőn Ferenc fia mint novicius klerikus hazakészült, (kinek kezecsokolására rohantak a vén asszonyok Nani bába vezérlete alatt) oly hethéd országra szóló dáridót csapott szőlőjében, a sok mindenféle vasszegekkel aztán kiczifrázott ajtaju borházában, hogy a 70 évek előtt már 70 éves Placskó János, gróf Csáky Istvány szőlőpásztorának, a sok puffogtatásba szétszakadt a puskacsöve. Látom a becsületes szorgalma után gyarapodott Glatter Izsák nagyboltost, Moysle, Náci és 10 gyermekével, – az öreg szentéletű középboltost Szoboszláyék szomszédságában, átellenbe Csontosékkal, a paróchiával szemben a Grinbaum kisboltost, Simont, a pusztuló s 1818-ban leégett fogházban lakó trabális pálinkafőzőt s vele szemben Tapsi vagy Musilitének nevezett özvegy haszonbérllő nejét, kit

Magyarország első prókátorának ismert a vidék. Ismertem fejkenként az izraelita gyermekeket és szülőit; összes lélekszáma akkor 56 volt az izraelitáknak. Így ismertem én az akkor élő gazdákat s tudtam ki? és mit? bir a Pást körül, a Bikatánczon, a Kálvária alatt, a Kantrába, Csákányba, a Csehimalom körül. A nép összes adója, pedig csak a munkásnép fizetett és így egy nemes se és egy haszonbérelő se, – évenként váltó azaz Rhénes forintokba ritkán közelítette meg az 1200 forintot, mi most 480 forintot teszen. Szeretném tudni, híres-e még a Szulyák kutja? Mesteremberek voltak: Ns. Pap Dani asztalos, Privilovics lakatos, Hirt suszter, Fayerkauf az állás melletti kovács, Varga János kovács, Debreczeni szijgyártó az állás mellett stb. – 1816-ban a legiszonyosabb éhség dühöngött, fűrészpont is keverték a czékla, kalarábé, burgonya – és ha volt – korpa közé, 1818-ban megégett a városháza, mit Rubiné, a híres kofa vett észre. Posta Miskolcztól Kassáig egyenes vonalban nem volt; a szendrei Vadászton át Szikszórtól Kassáig leveleiket. Szilastól kezdődött Tornáig csak az országút, aztán Kassáig Szent-Jakabon, Csécsén át ép oly nyaktörő s állatnyúzó volt. Tornán egyetlen, Hofforg nevezetű sebész.

No de elég ezen gyermekies ömlengésből ennyi, kevés ember érzi az ily kegyeletet.

Átküldött munkácskának írója enyeleg így kinevetés koczkaztatása nélkül is.

Minden mennyei áldás csatornáit nyiljanak meg kedves Szendrőm felett. Mindnyájok szeretve tisztelőjük

Besze János s. k.

szendrei születésű honpolgár

(Megjelent: Régi Okiratok és Levelek Tára, Debrecen, 2. évf. (1906) 4. füzet, 44-45. old. Borsod vármegye levéltárából közölte: dr. Magasházy Kálmán.)

Az itt közölt levél íróját a szülőföld már elfeledte. Ideje hát, hogy alakját, munkásságát röviden újra felidézzük. 1811-ben látta meg a napvilágot a Bódva-parti településen. Apja a gróf Csáky-uradalom gazdatisztje volt. Szomolnokon, Kassán, Miskolcon, Egerben és Pesten tanult. 1829-től két évig katonáskodott Kassán, majd folytatta félbehagyott jogi tanulmányait. 1832-ben a zempléni országgyűlési követek mellett Pozsonyban jurátus lett, és „minden zajosabb ifjúsági mozgalom élén állva, több ízben megdorgáltatott.” Tíz hónapig tartó olaszországi barangolás után 1834-ben ügyvédi oklevelet szerzett Pozsonyban. 1835-ben rövid ideig házitanító egy Komárom megyei családnál. 1836-tól Esztergomban élt, ahol hamarosan a megyei közélet ismert, ellenzéki beállítottságú alakjává vált. 1848-ban országos

képviselővé választották. A szabadságharc alatt egy ideig Komárom váránál szolgált, mint az esztergomi nemzetőrök őrnagya. 1848 decemberétől 1849 februárjáig a borsodi és a hevesi népfelkelést szervezte. Részt vett a debreceni országgyűlésen. Kossuth közvetlen környezetéhez tartozott, elkísérte őt a népgyűlésekre, szónoklataival lelkesítette a hallgatóságot. 1849 júliusában Fejér vármegye kormánybiztosa volt. A világosi fegyverletételt követően bujdosásra kényszerült; 11 hónap múltán elfogták, és előbb halálra, majd kegyelemből tízévi várfogságra ítélték. Ebből 7 esztendőt le is töltött. 1861-ben visszatért a politikai életbe: Esztergom színeiben határozati párti képviselő lett. 1865-ben Deák Ferenc mellé állt. 1869-ben a pénzügyi törvényszék elnökévé nevezték ki, s amikor ezt az intézményt a kúriába olvasztották, nyugállományba helyezték. Visszavonulása után Szegeden élt (innen keltezte a szülővárosának írt levelét). Később Aradra költözött, ahol 1892. október 16-án, 81 éves korában elhunyt.

Besze János irodalmi tevékenységet is folytatott. Több könyve jelent meg, amelyek általában közéleti-politikai jellegűek. (Szózat a haladás barátaihoz. Esztergom, 1841. – Papi nőtlenség. Esztergom, 1848. – Der Schlüssel unserer schöneren Zukunft. Pest, 1865. – Helyzetünk fekete rá-mába foglalt tükre. Bp. 1875. – Történelmi bölcsészet vázlata. Szeged, 1885. – Öreg szabadkőműves hatyúdala. Nagyszentmiklós, 1888.) Szépiróként is számon tartják: elbeszéléseit, visszaemlékezéseit különböző korabeli lapok (Pesti Divatlap, Magyar Néplap, Figyelő, Arad és Vidéke, Kritikai Szemle) közölték. Legjobban sikerült műve a bujdosóként szerzett alföldi élményeit feldolgozó Az élet-únt betyár 1849-1850. (Pest, 1872) című novellafüzér, amelynek egyik darabja alapján írta Csepreghy Ferenc A sárga csikó című, évtizedekig játszott népszínművét (1877).

Besze János levele érdekes, bár nem különösebben fontos adalékokat tartalmaz Szendrő 19. század eleji életéről, személyiségeiről, megőrizve az utókor számára olyan neveket és momentumokat, amelyek egyébként már régen a feledés homályába veszttek volna. Megható az a nosztalgikus szeretet, ahogyan az idős ember felidézi régmúlt gyermekkorának halványuló emléktöredékeit.

Közli: Hadobás Sándor

Irodalom

- Szinnyei** József: Besze János. = Sz. J.: Magyar írók élete és munkái. 1. köt. Bp. 1891.
- Besze János. = Magyar életrajzi lexikon. 1. köt. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp. 1967. Akadémiai Kiadó, 203. old.
- Weisz** Márton: Besze János életrajza. = Az Izraelita Magyar Irodalmi Társaság Évkönyve, 1936. 254-266. old.